

XX əsrin bəlası -

Deportasiya

Böyük nəslin davamçısı

İrəvan Qafqazda elmin, maarifin, mədəniyyətin ən çox inkişaf etdiyi mərkəzlərdən biri idi. Burada 1881-ci ildən etibarən müəllimlər seminariyası, 3 gimnaziya, bir qadın gimnaziyası, 2 pansionat fəaliyyət göstərirdi. Həmin dövrdə İrəvanda elm aləmində öz sözünü demiş ziyalı nəslə yetişmişdi. Həmçinin İrəvanda Abdulla xan Makinski, Sükür xan Makinski, Abbasqulu xan Erivanski, Pənah xan Makinski, Hacı bəy Bağırbəyov, Əsəd bəy və s. xan nəslə də olmuşdur.

Arxiv materiallarına əsasən, İrəvanda 25 nəfər xan, 215 nəfər isə bəy nəslindən olan insan yaşayırdı. "Kavkazskiy kalendar"da bu məlumatlar daha da dəqiqləşdirilir: "İrəvanda 4 xan, 41 bəy ailəsi vardı. Tanınmış bəy nəsilərindən biri də Bağırbəyovlar idi. Bağırbəyovlar 1860-cı illərdə İrəvan quberniyasında yaşamış zadəganlar arasında şərəfli yer tuturdular".

Ofelya xanım Bağırbəyovlar nəslinin nümayəndəsidir. O, Abbasqulu xan İrəvanski, Pənah xan Makinskinin nəticəsi, Əli xan və Tacı xanımın nəvəsidir. Ofelya xanım XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda, o cümlədən İrəvan xanlığında, Rusiyanın işğalından sonra isə İrəvan quberniyasında iqtisadiyyatın, həmçinin təhsilin, milli mədəniyyətin inkişafında mühüm xidmətləri olmuş böyük bir nəslin davamçısıdır.

Rusiya imperiyasının İrəvan xanlığını işğalından əvvəl təkcə İrəvan şəhərində 8 məscid mövcud olmuşdur. Şopenin verdiyi məlumata görə, həmin məscidlərdən 2-si qalanın içərisində, Zal xan, Novruzəli xan, Sərtip xan, Hüseynəli xan, Hacı İnamverdi, Hacı Cəfər bəy məscidləri isə qaladan kənarəda yerləşirdi. Məscidlərin içərisində ən möhtəşəmi və Azərbaycan memarlığının nadir incisi olan Hüseynəli xan məscidi, yaxud Göy məscid adlanırdı. Bu məscid 1766-cı illərdə Hüseynəli xanın hakimiyyəti dövründə inşa edilmişdir. Çar dövründə İrəvanda azərbaycanlıların dini ibadətlerini etdikləri 8 məsciddən biri idi. Məscid 28 hücrə, kitabxana, ibadətqah və iç həyətdən ibarətdir. Ümumilikdə 7.000 kvadrat metrlik ərazidə yerləşir. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Sovet hökumətinin radikal dünyəvi siyasətinə uyğun olaraq hündürülyü 24 metr olan 4 minarədən 3-ü söküldü və 1952-ci ildə məscidin bir hissəsi planetarya, bir hissəsi isə məktəbə çevrildi.

Abbasqulu xan İrəvanski - Hüseynəli xanın nəticəsidir. Onun adına arxiv sənədlərində də rast gəlinir. Sənədlərdən məlum olur ki, 1898-ci ildə bir qrup İrəvan ziyalıları, o cümlədən Abbasqulu xan İrəvanski Göy məscidinin nəzdində ibtidai məktəb açmaq qərarına gəlirlər və bu məktəbin maliyyələşdirilməsini öz üzərlərinə götürürlər. Tarixçi-alim Məşədixanım Nəmətovanın araşdırma apardığı daş kitabələrdə Abbasqulu xan İrəvanskiyə adınə rast gəlinir. Araşdırmalardan məlum olur ki, İrəvan şəhərində Göy məscid kompleksində yerləşən mədrəsə Abbasqulu xan İrəvanski tərəfindən inşa edilmişdir. Mədrəsə binasının hücrələrindən birində mərmər başdaşının üzərində hicri təqvimlə "1330-cu il (miladi 1911-1912-ci il) Abbasqulu xan" yazılmışdır. Buradan aydın olur ki, Abbasqulu xan İrəvanski İrəvanın görkəmli maarifpərvərlərindən biri olmuş, orada təhsilin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Abbasqulu xan dövrünün ziyalı kimi tanınmış, 1882-1899-cu illərdə İrəvan Şəhər Dumasına üzv seçilmişdir. Abbasqulu xan İrəvan rus-türk məktəblərinin fəxri nəzarətçisi vəzifəsini daşımaqla bərabər, xeyriyyəçilik də etmişdir. Onun haqqında "Qafqaz təqvimi"ndə və "Qafqaz" qəzetində belə məlumatlara daha çox rast gəlinir. Naxçıvanla çox bağlı olan Abbasqulu xan İrəvanski 1905-ci ildə İrəvanda və Naxçıvanda xalqı başına toplayaraq erməni daşnaklarına qarşı vuruşmuş, müsəlmanların İrəvandan köçürülməsini qarşısını almışdır. O, 1907-ci ildə vəfat etmişdir.

Tanınmış şəcərəşünas Çingiz Qacar Abbasqulu xanın Bilqeyis xanımdan 3 övladı - iki oğlu və bir qızı olduğunu yazır. Onun ikinci həyat yoldaşı Tərhan xanım Naxçıvanskayadan isə (general İsmayıl xan Naxçıvanskiyə qızıdır) 6 övladı olub: Həsən xan, Fəxrəntac xanım, Gövhərtac xanım, Xanlar xan, Tacı xanım və Kərim xan. Abbasqulu xanın böyük oğlu Həsən xan 1920-ci ildən sonra Türkiyəyə köçüb. Onun oğlu Hüseyn xan Turqut Türkiyə Hava Qüvvələrinin generalı olub. Varisləri İstanbulda yaşayırlar. Çingiz Qacar orada onlarla görüşüb.

Abbasqulu xanın üçüncü xanımı isə general-mayor Kalbalı xanın sonbeşik qızı Zərrintac bəyim olub. Bu nikahdan övladlarının olub-olmaması qeydə alınmayıb. Arxiv sənədlərinə görə Abbasqulu xanın Əli xan adlı əmisi oğlu da olub. O, 1853-1856-cı illərdə Krım müharibəsində iştirak edib. Əli xan İrəvanski Kərbəlayi Qurbanəlinin qızı ilə evlənib. Kərbəlayi Qurbanəli görkəmli dövlət xadimi Əziz Əliyevin ata babasıdır. Bu səbəbdən də sovet hökuməti illərində Əziz Əliyev təqiblərə məruz qalıb.

Abbasqulu xan uzun illər ermənilərlə mübarizə aparıb. Bir-biri ilə kökdən qohum olan Naxçıvanski, İrəvanski və Şadlinskilər ən çətin anlarda onun köməyinə çatıblar. Erməni daşnaklarının xain basqınları nəticəsində Naxçıvana gələrk burada yaşayıblar. Hətta 1920-ci ildən sonra da onların övladları 1937-ci ilədək Naxçıvanda fəaliyyət göstərmişlər.

Ofelya xanım Bağırbəyovanın şəcərəsi digər tərəfdən Pənah xan Makinskinin adı ilə bağlıdır. Pənah xan Makinski İrəvanın adlı-sanlı tarixi şəxsiyyətlərindən biri idi. O, 1905-ci ildə İrəvanda azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən qətləli ilə bağlı dövlət və hökumət orqanları qarşısında çıxış etmiş və bu məsələyə öz münasibətini kəskin formada bildirmişdir. İrəvan quberniyasının general-qubernatoru qraf Vladimir Tizenhauzenin yanında İrəvan şəhərinin səlahiyyətli nümayəndələrinin iştirakı ilə sabitliyin bərpa edilməsi və qorunması üçün müvəqqəti komissiya yaradılmışdı. Komissiyanın tərkibinə İrəvan ziyalıları, o cümlədən Pənah xan Makinski (Ofelya xanımın babası), Kərbəlayi Məmməd Əliyev, Ağə xan İrəvanski, Mir Abbas Mirbabayev, Ələkbər bəy İsmayilov, Abbasqulu bəy Hacıbəylinski daxil idilər.

Ofelya xanımın babası - Əli xan Makinskinin Azərbaycanın mədəni həyatında, teatr sənətinin inkişafında mühüm xidmətləri olmuşdur. O, 1920-ci ildə Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalından sonra ölümə məhkum edilmişdir. Lakin edam öncəsi azad edilməsinə baxmayaraq, ürək çatışmazlığından 35 yaşında vəfat etmişdir. Ofelya xanımın babası Əli xan Makinskinin ölümündən sonra nənəsi Tacı xanım İrəvanskaya 24 yaşında 4 azyaşlı uşaqla - Süleymanxan (11 yaş), Tamara (8 yaş), Səltənət (5 yaş), Dövlə (2 yaş, Ofelya xanımın anası) öz doğma torpağında ard-arası kəsilməyən təqiblərə məruz qalmışdır. 1930-cu ildə o, övladları ilə birlikdə doğma torpağını, İrəvan quberniyasında onlara məxsus malikanələrini, məscidlərini, əkin və otlaq sahələrini və s. qoyaraq oradan köçməyə məcbur olmuşdu. Köçüb gəldikləri Gəncə şəhərində xan nəslindən olduqları üçün sərt münasibətlə qarşılanırdı, heç bir yerdə işə qəbul olunmur. İşsiz yaşamağın mümkün olmadığından Tacı xanım İrəvanskaya Bakı şəhərinə köçməyi qərarlaşdırır. Onlara Bakıya köçmələrinə sonralar Tacı xanımın qızı Dövlə xanımla ailə həyatı quran, Ofelya xanımın atası Cəfər Bağırbəyov kömək etmişdir. Ofelya xanımın atası Cəfər Bağırbəyovun Azərbaycanın herb tarixinin inkişafında, azərbaycanlı gənclərin milli vətənpərvərlik ruhunda böyüməsində mühüm xidmətləri olub.

İrəvan zadəgan nəslinin nümayəndəsi olan Ofelya xanım Bağırbəyova 1934-cü ildə Bakı şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Orta təhsilini Səbail rayonu 134 sayılı məktəbdə almış, 1951-ci ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun geoloji-kəşfiyyat fakültəsinə daxil olmuş və buranı dağ-mədən mühəndis-geofizik ixtisası üzrə bitirmişdir. İlk əmək fəaliyyətinə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Geologiya İnstitutunda laborant vəzifəsi ilə başlamışdır. Sonralar kiçik elmi işçi, böyük elmi işçi kimi fəaliyyətini davam etdirən, hazırda isə aparıcı elmi işçi vəzifəsində çalışan bu zəhmətkeş və fədakar xanım həmişə işinə sevgisi, peşə fəaliyyətində üstünlükləri ilə fərqlənmişdir. Geologiya-mineralogiya elmləri namizədi Ofelya xanım Bağırbəyovanın Azərbaycanda yeganə "İzotop geologiyası və geoxronologiya" laboratoriyasının yaranmasında böyük əməyi var. O, ilk dəfə olaraq Azərbaycanda maqmatik süxurların dəqiq radioxronoloji tədqiqatını aparmış, alumitlərin yaşının təyin edilməsi üsulunu işləyib hazırlamış, Böyük və Kiçik Qafqazın, Krımın və s. maqmatik süxurlarının maqnit sahəsi varyasiyası ilə mütləq yaş arasında korrelyasiya əlaqəsinə müəyyən etmişdir. Apardığı radioxronoloji və geoloji analizləri həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. O, üç monoqrafiyanın və 110-dan çox elmi məqalənin müəllifidir. Rusiya, Türkiyə, İran, Yunanıstan, Çin, Avstraliya və digər ölkələrdə keçirilən beynəlxalq elmi konfransların və simpoziumların iştirakçısıdır.

Tanınmış alim Ofelya Bağırbəyova elmi fəaliyyətlə yanaşı, pedaqoji sahədə gənclərin bilik və bacarıqlarının artırılmasında, təlim-tərbiyəsində mühüm xidmətlər göstərmişdir. O, Bakı şəhərində yerləşən Nəci bəy Xanımlar Kollecinə direktor müavini vəzifəsində çalışmışdır. Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən sonra Azərbaycanda ikinci qız məktəbini Firəngiz Məhərrəmovə açmış və həmin məktəbi "Nəci bəy Xanımlar Universiteti" adlandırmışdır. Hazırda həmin binada AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu yerləşir. 1992-ci ildə "Nəci bəy Xanımlar Universiteti"nin 10 nəfər əlaqə tələbələri Rüzabə Əşrəmovə, Rüksarə Məmmədova, Lamiyyə Süleymanova və s. məktəbin direktoru Firəngiz Məhərrəmovə, direktor müavini Ofelya Bağırbəyovanın məsləhəti ilə İslam Universitetinə (Bakı İslam İnstitutu) imtahan verdik və hamımız bu ali məktəbə qəbul olduq. Azərbaycanda ilahiyyat sahəsində ilk oxuyan qız tələbələr biz olduq. Tələbəklik illərində də biz əziz müəllimimiz Ofelya xanımla vaxtaşırı görüşür, onun dəyərli məsləhətlərinə qulaq asırıdıq. Tale elə gətirdi ki, mən ali məktəbi bitirdikdən sonra AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda işə qəbul olundum və müəllimim Ofelya xanımla tez-tez görüşürəm. Əlyazmalar İnstitutunda işlədiyim 20 il ərzində hər zaman bir ana kimi onun qayğısını hiss edir və dəyərli məsləhətlərini dinləyirəm.

Azərbaycanın görkəmli tarixi şəxsiyyətlərinin, Abbasqulu xan İrəvanski, Pənah xan Makinski, Çəmənşir bəy Naxçıvanski və digərlərinin irsini qan yaddaşında daşıyan Ofelya xanım Bağırbəyova İrəvan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəbul olunması-na böyük ümid bəsləyir.

Rübabə ŞİRİNOVA,
AMEA Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent.